

Crono-biografia & Bibliografia succinta i comentada.

Romà de la Calle (Alcoi, Alacant 1942). Filòsof, assagista, traductor, crític d'art, editor i gestor cultural. Totes aquestes coses s'han dit de la meua feina. De fet, vaig arribar a la filosofia a través de la poesia i a la docència a través del teatre. Poesia i teatre em van ocupar, fortament, en les primeres etapes de la meua formació, inclosos bona part dels estudis universitaris. Després d'obtenir el títol de Batxiller, amb Premi Extraordinari, a l'Institut d'Ensenyament Mitjà d'Alcoi, em vaig llicenciar en Filosofia i Lletres, Secció de Filosofia, a la Universitat de València, aconseguint així mateix el Premi Extraordinari Nacional Fi de Carrera en la meua especialitat. Tot el conjunt dels meus estudis els vaig realitzar sempre com a becari.

Per la meua banda, comencí a impartir docència universitària en l'emblemàtic any de 1968, tot simultanejant, ben aviat, aquesta tasca entre la llavors recentment creada Universitat Politècnica de València i la històrica Universitat Literària-Estudi General de la mateixa ciutat. De fet, m'interessaven, equilibradament, la ciència i l'art, és a dir –des del punt de vista filosòfic, disciplinàrment– la lògica i l'estètica. Per això el meu decantament inicial, durant més d'un lustre d'activitat professoral, fou cap a la filosofia de la ciència i la lògica formal, per una banda, i cap a la filosofia de l'art, per altra.

En realitat, els estudis filosòfics a la Universitat de València van tenir, en els últims lustres del franquisme i en la transició política, el gran avantatge d'una certa pluralitat crítica, gràcies precisament al professorat que hi va venir a coincidir¹ --compromès amb les seues funcions i molt conscient del moment històric i de la situació política que els havia tocat viure-- i també, cal reconèixer-ho, degut al context social mateix, en què es movia l'alumnat de l'època, el qual se sabia responsable i protagonista d'uns moments socio-històrics definitius.

De fet, la pluralitat de tendències filosòfiques copresents en l'especialitat, amb els seus defensors corresponents ocupant les càtedres (especialment el marxisme, la fenomenologia, la filosofia analítica, la teoria de la ciència i la filosofia del llenguatge, juntament amb l'emergent estructuralisme i la semiòtica) van conviure --sovint polèmicament-- entre si, tot reaccionant davant de les herències escolàstiques, que hi pugnaven, de nou, per reactualitzar-se. A més, el compromís ideològic i la participació política van ser ingredients fonamentals en la formació i activitat d'una sèrie de generacions universitàries, que van marcar efectivament el perfil de l'època², influint hi, de manera oberta, a les promocions següents i a la societat emergent, que n'era conscient dels intensos i arriscats canvis que, per cert, s'apropaven i preveïen³.

---

¹.- Sens dubte, es tractava d'un claustre destacat de professors. Citarem entre ells, en l'especialitat de filosofia, José Luis Pinillos (1919-2013), Carlos París (1925-2014), Manuel Garrido Jiménez (1925-2015), Fernando Montero Moliner (1922-1995) o Fernando Cubells (1930 -1972); als estudis comuns a Miquel Dolç (1912-1994), Felipe Garín Ortiz de Taranco (1908-2005) o els professors Vicent Rosselló Verger (1931), Joan Reglà (1917-1973), Antonio Ubieto (1923-1990) o Emili Giralt (1927-2008).

².- D'aquestes generacions es va nodrir, àmpliament, la universitat espanyola. Serveixin com a exemple, juntament amb la meua personal referència, els noms de Sergio Sevilla Segura, Adela Cortina (1947), Rafael Beneyto (1940-2014), Francisco Jarauta (1941), José Sanmartín (1948-2020), Enric Casabán Moya, Julio Seoane Rey, Josep Lluís Blasco Estellés (1940-2003), Carlos Mínguez Pérez, Celia Amorós (1944) o Josep-Vicent Marqués (1943-2008) pel que fa a l'especialitat de filosofia. Però, cal apuntar el mateix, respecte a altres especialitats, com la d'història de l'art: Tomás Llorens (1936-2021), José Francisco Yvars (1935), Carmen Gracia Beneyto (1947), Fernando Benito Doménech (1949-2011), Felipe Garín Llombart (1943-2023) o Pilar Pedraza (1951), i en el domini de la literatura i la filologia, cal citar els docents Genaro Talens Carmona (1946), Antonio Tordera (1945), Jaime Siles (1951) o Evangelina Rodríguez Cuadros. Altres professors es van incorporar després a les nostres Facultats, procedents d'altres universitats, com Mercedes Torrevejano (1941), José Pérez Rojas (1949) o, temporalment, Félix Duque (1943), entre d'altres.

³.- La següent generació, que va estudiar amb l'anterior fornada, ara ja també en els límits cronològics del seu ple apogeu docent, va saber assumir igualment aquesta intensitat de plantejaments, tot mantenint el destacat nivell de l'anterior, en diverses universitats: Vicente Sanfèlix, Amelia Valcárcel, Nicolás Sánchez Durá, J. García Roca, Joan de Déu Bares Partal, Josep E. Corbí, José Luis Villacañas, Tobies Grimalts Mascarós, Julià Marrades Millet, Anacloto Ferrer Mas, Manuel Jiménez Redondo, Faustino Oncina Coves, Manuel Valdés, Joan B. Llinars Chover, Carlos J. Moya Espí, Wences Rambla, Joan M. Marín, Rosalía Torrent Esclapés, Amparo Zacarés o Manuel I. Vázquez García.

En aquest context, com a professor, sempre vaig pensar que la dedicació a la vida universitària --per la qual havia optat personalment des de molt jove-- exigia clarament, en el marc contemporani, la presència efectiva i la pràctica explícita, com s'ha comentat, de tres vessants, estretament vinculats: la docència, la investigació i la gestió. Aquesta estratègia de correlacions, com es podrà comprovar, la vaig aplicar de forma immediata i continuada al meu propi camp d'intervenció. Pel que fa al prolongat itinerari docent vaig recórrer, com era habitual, tots els nivells existents, aleshores, a l'escalafó del professorat universitari, que conformava, de fet, un dilatat i complex *continuum*, entre l'ingrés com a becari de recerca o com a ajudant --passant després pels diferents encàrrecs de curs, les adjunties i/o les titularitats--, fins a aconseguir la definitiva consolidació de la meua càtedra docent a la universitat espanyola, concretament, a l'especialitat d'Estètica i Teoria de les Arts.

En aquesta línia específica del *cursus honorum*, vaig gaudir durant quatre anys --un cop finalitzats els estudis de Llicenciatura-- d'una Beca de Formació del Professorat Investigador del Ministeri d'Educació i Ciència, al Departament de Lògica i Filosofia de la Ciència de la Facultat de Filosofia de la Universitat de València. Paral·lelament participí, així mateix, en diferents Projectes de Recerca finançats institucionalment, que van ser desenvolupats (entre 1970-74) concretament a l'ICE de la Universitat Politècnica de València, del qual vaig ser membre actiu, des de la seva mateixa fundació. En realitat, el vessant pedagògic sempre em va interessar. No en va, en paral·lel als estudis de filosofia, m'havia anat matriculant als esglaonats cursos de pedagogia, que llavors, precisament, s'iniciaven a la mateixa Facultat de Lletres i reiteradament vaig col·laborar després, en diferents moments de la trajectòria acadèmica, amb aquesta especialitat. Tanmateix, de fet, pugnava insistentment, amb tota il·lusió i constància, per posar en marxa i crear el primer Departament d'Estètica i Teoria de l'Art de la Universitat Espanyola, cosa que, no sense múltiples dificultats, aconseguiria, excepcionalment, a principis de la dècada dels anys vuitanta, sent nomenat director del mateix.

Per altra part, els meus treballs de recerca es van centrar, en una primera instància, en l'estudi de les connexions i les diferències existents entre les Ciències i les Arts. Vaig obtenir precisament el Premi Extraordinari a la meua Tesi de Llicenciatura, dedicada a les "Relacions Art i Ciència a la Filosofia de György Lukács (1855-1971)" i vaig iniciar, així mateix, noves investigacions per realitzar la tesi doctoral sobre el "Concepte de Veritat a Alfred Tarski (1901-1983)", alhora que explicava sengles programes de Lògica Matemàtica, tant a l'especialitat de Filosofia com a l'Escola Superior d'Enginyers Industrials de la Universitat Politècnica de València. Encara que, certament, seguia estant, també, molt interessat pel món de la literatura (teatre i poesia especialment), cal reconèixer que, sobretot, augmentaven, sense parar, les meves intenses inclinacions cap al domini de les arts plàstiques i visuals, de manera que van anar acaparant, creixentment, els meus interessos bàsics i també les meves dedicacions complementàries.

En aquest sentit, m'havia fet càrrec, així mateix, a les dues universitats de la ciutat de València, de les disciplines de Teoria de l'Art i d'Estètica, tant a les seccions de Filosofia i Història de l'Art de la UVEG, com també a l'Escola Superior d'Arquitectura de la Universitat Politècnica, mentre que, igualment, com a professor ajudant d'Història de la Filosofia, consolidava els meus coneixements en matèries d'aquesta paral·lela àrea de coneixement. Va ser aquella una etapa inicial d'intens treball preparatori, d'exploracions, relacions i contactes interdisciplinaris, que més tard em donarien els esperats fruits, en l'àmbit de la gestió, en el de les publicacions i en un recolzament exigent a la investigació col·legiada.

Convé fer constar que, en el marc dels darrers trams del franquisme, així com en la transició política espanyola, a què hem fet referència, la situació d'inestabilitat del professorat no numerari (els recordats PNNs) era, per cert, un element determinant, que obligava a romandre sempre alerta, obert, insegur i sempre disponible --ateses les poques

places convocades a oposició-- davant les possibles opcions que l'entorn universitari, comptant amb els seus atzars i riscos peculiars, pogués oferir. En aquest sentit, el fet atzarós que, inesperadament, quedés aleshores vacant la plaça d'Adjuntia d'Estètica, existent a la Facultat de Filosofia, va ser clarament determinant, en el primer tram de la dècada dels anys setanta, perquè la meua balança vocacional s'inclinés, de forma dràstica, cap a una determinada i explícita orientació, que seria, en aquest cas, la plenament definitiva –ja– en la meua personal trajectòria vital.

Des d'aquesta conjuntura, la meua dedicació a l'àmbit de l'Estètica, dins sempre dels estudis de filosofia, seria definitiva i total. Vaig reorientar i duguí a terme, en conseqüència, la tesi doctoral sobre “Semiòtica i Cinema” (decisió que em va comportar, sense esperar-ho, nombrosos problemes d'incomprensió en un determinat sector del context estrictament filosòfic de l'especialitat valenciana) i vaig obtenir, a més, l'Adjuntia d'Estètica, per oposició, a la Facultat de Filosofia de la Universitat Complutense (havent de traslladar-me a Madrid, per ocupar la nova plaça, precisament, entre els difícils i crucials anys de 1974 a 1977).

D'acord amb els meus plans a llarg termini, vaig tornar, posteriorment, de nou, per trasllat, a la Universitat de València (ja el 1978), on, no sense esforç, vaig poder crear el Departament d'Estètica i Teoria de les Arts i on van arribar a treballar i integrar-se, col·legiadament, fins a nou professors, en aconseguir en les diferents reformes, conjunturals, dels plans d'estudis, la implantació de noves disciplines de l'àrea, tant a la secció de Filosofia, com a la d'Història de l'Art i també, amb un nou pas, altres assignatures en el marc de la Facultat de Filologia, on es van obrir noves subespecialitats (“Cinema, Ràdio i Televisió”, entre d'altres). Així mateix, oportunament vaig signar un conveni interuniversitari amb la recent creada, aleshores, Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica (antiga Escola de Belles Arts de Sant Carles) per participar conjuntament en Programes de Doctorat, comuns a ambdues especialitats. Aquesta experiència pionera va ser tot un èxit i va poder romandre diverses dècades en vigor; concretament fins a la intensa reforma dels estudis de Tercer Cicle, duta a terme entre l'entrada i els primers lustres del segle XXI⁴.

En reconeixement d'aquest esforç d'intercanvi i col·laboració, anys més tard, se me concedirà la Medalla de la Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica de València. De fet, el Departament d'Estètica, va exercir un paper bàsic i determinant en la normalització dels estudis de Tercer Cicle de les especialitats de Belles Arts, sobretot a la dècada dels vuitanta i inicis de la següent⁵. El mateix succeirà amb l'especialitat de les Ciències de la Música -en aquest cas, ja a cavall entre els anys noranta i la dècada inicial del present segle- tot possibilitant els estudis de Doctorat als titulats procedents dels Conservatoris Superiors de Música, a nombroses promocions⁶. En aquest sentit, la meua col·laboració amb el professor Salvador Seguí (1939-2004) va ser molt estreta i eficaç en la posada en marxa i la codirecció del *Màster de Música i Creativitat Musical*, de dos anys de durada, dependent de l'Institut de Creativitat de la Universitat de València-Estudi General, que va assolir set edicions, al llarg de tres lustres, concretament fins a l'any 2008.

---

⁴ - Cfr. R. de la Calle “Antecedentes históricos de la Facultad de Bellas Artes de San Carlos. Universidad Politécnica de Valencia. 255 años de la creación ilustrada de la Real Academia, como palanca institucional de la escuela Valenciana de Beaux Arts”. *Revista Sonda. Investigación y Docencia en Artes y Letras*, nº 12 (2023), págs. 11-24. DOI: 10.4995/sonda.2023.19594.

⁵ - Bajo mi dirección, desarrollaron, por ejemplo, sus respectivos trabajos de doctorado conocidos profesores de Bellas Artes y/o Artes y Oficios (Escuela de Arte y Superior de Diseño) como José María Yturralde (1942), Ángeles Marco (1947-2008), Ramón de Soto (1942-2014), Facundo Tomás (1950-2020), Ángela García (1944), Aurora Valero (1940), Vicente Jarque (1956), Rafael M. Calduch (1943), Mariano Maestro (1946), Mau Monleón (1965), José Miguel G. Cortés (1955), José Vicente Aliaga (1959), Maota Soldevilla Liaño (1954-2022), José Luis Clemente (1961), Natividad Navalón Blesa (1961), Carmen Grau (1950) o Carmen Navarrete Tudela (1963), entre otros muchos.

⁶ - La nòmina de doctors que van llegir les seves tesis al Departament d'Estètica, sota la seva codirecció o tutela, dins del context musical, ha estat així mateix nombrosíssima. Serveixin d'una breu referència: Salvador Seguí, Rodrigo Madrid, Francisco Bueno Camejo, Álvaro Zaldivar Gràcia (1959), Teresa Català Sánchez (1951), Eduardo Arnau Grau (1973), Javier Costa (1958), Rafael Polanco Olmos (1962), José Mansergas Carceller, Rafael Álvarez Argudo (1964), Vicente Campos o Vicente Llimera Dus.

En realitat, durant el darrer terç del segle XX, parlar d'art contemporani en el context valencià va suposar necessàriament mirar cap al Departament d'Estètica i Teoria de l'Art de la Universitat de València. Només la reforma de plans d'estudi universitaris, que finalment va obrir la llicenciatura en història de l'art, ja a la dècada dels noranta, va possibilitar noves perspectives de complementació col·laborativa, a aquesta tasca docent, investigadora i de gestió⁷.

D'aquí ve la intensa activitat de direcció de tesis, memòries de llicenciatura i treballs de recerca i postgrau duts a terme, tant per mi com per l'equip departamental conformat, en aquesta conjuntura interuniversitària i transdisciplinària, sobretot en matèries filosòfiques, d'història de l'art, de música i arts plàstiques, aglutinades al voltant del domini de la reflexió estètica⁸. Per justificar plenament allò indicat, caldria puntualitzar que com a director o codirector vaig poder coordinar personalment més de 90 tesis doctorals i dirigir 36 memòries de llicenciatura, així com 76 treballs de recerca de Tercer Cicle, durant els meus quaranta-dos anys de vida activa docent / universitària, reconeguts després pel "Guardó a l'Experiència", concedit, oficialment, pel Rectorat de la Universitat de València, en sessió solemne.

Respecte a l'àmplia tasca editorial desenvolupada, un altre dels meus vessants preferits, com incansable "lletraferit" (en valencià es diu de la persona obsessionada pel camp de l'escriptura i de l'edició), vaig començar coordinant, a principis dels vuitanta, la col·lecció de llibres *Aesthetica* a l'editorial Fernando Torres de València, on va intervindre el recent creat, aleshores, "Col·lectiu d'Estudis de Comunicació Artística", vinculat al Departament d'Estètica, que va traduir i publicar textos bàsics de la disciplina. Igualment a l'editorial "Teorema" (que, des de la Facultat de Filosofia, llança la revista dedicada a temes de Lògica i Teoria de la Ciència del mateix nom, a la seva primera època) aconseguí iniciar una col·lecció de llibres titulada "Art i Comunicació", on el mateix col·lectiu també tradueix i publica una sèrie de quaderns orientats a recuperar textos fonamentals de la disciplina (entre ells obres de David Hume, Mikel Dufrenne, Tolstoi o John Hospers, per exemple).

Així mateix, a fi de donar llera a la producció pròpia del grup de recerca, creat al departament universitari, signe amb l'editorial Nau Llibres de València la creació i entrada en funcionament d'una altra col·lecció anomenada *Art & Filosofia*, que s'especialitzarà, durant anys, en la publicació de les investigacions més destacades, produïdes pel nostre col·lectiu. En aquesta línia, Lukács, Mukarousky, Schopenhauer o Harold Osborne figuren entre els autors estudiats en diferents monografies, que es van anar editant de mica en mica, en els últims lustres del segle XX.

El meu reiterat plantejament que l'obertura del món universitari a la societat és imprescindible i necessària, animava els meus col·laboradors a mantenir estratègicament --en aquest sentit-- sempre "un peu dins i un altre fora" de la pròpia universitat. Aquesta opció, en la mesura que justificadament és positiva i eficaç, tant per al context social com per a l'activitat universitària, marcarà, de fet, i explica moltes de les iniciatives plantejades en equip, a les dècades de docència i investigació exercides comunitàriament.

Serveixin algunes d'aquestes facetes -personals meves- com a exemple d'un cert i efectiu lideratge: vaig formar part i vaig ser membre de l'Institut Universitari de Cinema Ràdio i Televisió de la Universitat de València; vaig estar, en part, promotor i també director, durant

---

⁷ .- Tampoc estarà de més recordar com noms destacats de la gestió museística o investigadora actual van ser alumnes d'aquest departament, durant aquesta època: Vicente Todolí (1958), Manuel Borja Villed (1957), Cosme de Barañano (1952), Ricardo Marín Viadel (1955), Agustín Pérez Rubio (1972), Rafael Company (1962), José Martín Martínez, Ester Alba Pagan (1974), Enric Mira Pastor (1960), Javier Marzal Felici (1963), Josep Ruvira (1953), Marina Pastor Aguilar, Carlos Pérez-Bermúdez (1948), María Teresa Ibáñez (1973) o David Pérez Rodrigo, entre molts altres.

dècades, de l'Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives de la Universitat de València, creat als anys setanta, a través de la col·laboració existent entre l'àrea d'Estètica i la Secció de Pedagogia --Profs. Ricardo Marín Ibáñez (1922-1999) i J. Luis Castillejo Brull (1940-2016)--. Vaig posar, així mateix, en marxa el Centre de Documentació d'Art Valencià Contemporani de la Universitat, que avui encara porta el meu nom, com a reconeixement a la tasca exercida; planifico i activo, així mateix, el Màster d'Estètica i Creativitat Musical de la Universitat de València, que funcionarà intensament durant més de tres lustres, entre els anys noranta i la primera dècada del nou segle; el mateix cal dir, en paral·lel, de la vigència del Postgrau d'Educació Artística i Museus de la mateixa universitat, com a nucli de recerca i enllaç amb la vida museística valenciana⁹, al socaire del qual --en directa col·laboració amb el professor Ricard Huerta, del Departament de Didàctica de l'Expressió Plàstica-- es convocaran diversos congressos nacionals i internacionals, al MuVIM, sobre el tema, com s'apunta a la part bibliogràfica.

Pel que fa a l'àrea d'Estètica i a la conformació històrica del Departament, tant respecte a l'equip de professors com a les matèries i les orientacions investigadores, sempre vaig defensar i assumir que l'obertura a la interdisciplinarietat d'aquest àmbit del coneixement era bàsica i que, en conseqüència, havien d'estructurar-se l'àrea, la docència, la investigació i la gestió entorn d'un nucli i context filosòfics, però mai no era viable esgotar-se o limitar-s'hi. És a dir, que l'estètica és certament filosofia, però no només filosofia i, des d'aquesta, ha de refluir tota activitat cap a l'entorn transdisciplinar. Aquesta és la clau sistemàticament defensada i posada en pràctica, a partir dels meus plantejaments. Així doncs, des de la filosofia, la reflexió estètica i la teoria de l'art havien de posar les seves pròpies arrels, tot col·laborant a l'horitzó de la història de l'art, però igualment s'havien d'aproximar activament a les manifestacions concretes de l'art contemporani, a la seva crítica i estudi, al seu seguiment, respatller i contrastació.

Obertament, l'Àrea d'Estètica, des del Departament de la Facultat de Filosofia de la Universitat de València, es va convertir, així, en un referent destacat, concretament respecte a les investigacions interdisciplinàries, sorgides en i des de la xarxa que la filosofia conforma amb les pràctiques de les arts plàstiques i visuals. Es tractava de complementar els vessants teòric i històric, tan habituals ja a l'àrea, amb el vessant operatiu i analític. Per això el Departament va potenciar la seva expansió assumint docència en facultats diferents i fins i tot adscrites a altres universitats i col·laborant amb entitats públiques i privades, potenciant-ne l'especialitat, com es veurà posteriorment.

Es tractava de fer un salt significatiu, atès que, fins a l'època de la transició política, l'estètica era essencialment especulativa --José M. Sánchez de Muniáin (1909-1981)-- i/o estrictament històrica o, com a màxim, havia apostat gairebé exclusivament pel seu acostament al món literari --José María Valverde (1926-1996)--, al musical --Francisco J. León Tello (1924-2021)-- o a l'enginyeria industrial --José Antonio Fernández Ordóñez (1933-2000). Sense renunciar, dràsticament, a aquests plantejaments, des de la meua òptica, es tractava de revisar-los en profunditat, cercant un nou apropament cap als mitjans audiovisuals, les arts plàstiques, les noves tecnologies, potenciant l'estudi de les poètiques, exercitant la crítica d'art i comproment-se amb el context museològic i la gestió cultural.

Així, en paral·lel a les nostres propostes metodològiques (meues i de l'equip) sorgiran, de mica en mica també, a la universitat espanyola, diferents noms compromesos amb aquests fonamentals pressupostos que correlacionen la reflexió estètica amb les arts plàstiques i visuals: X. Rubert de Ventós (1939-2023), Valeriano Bozal (1940-2023), Simón

---

⁹ .- Al novembre de 2009, el curs de postgrau "Educació artística i Museus", de l'Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives de la Universitat de València-Estudi General, va rebre, per part de la Fundació Valenciana Universitat-Empresa, el reconeixement a la millor activitat investigadora i de promoció de les relacions entre la societat i els estudis universitaris de perfeccionament professional, com es fa constar al diploma d'excel·lència emès oficialment, aleshores.

Marchán (1941), Eugenio Trías (1942-2013), José Jiménez (1951), José Luis Molinuevo M. de Bujo, Diego Romero de Solís (1945) o Francisca Pérez Carreño (1961).

D'aquesta manera, s'obre bàsicament una de les línies de recerca que quedarà ben consolidada: el seguiment, l'estudi i el suport de l'estètica referida a l'art contemporani i les seves manifestacions plurals. Així, comptant amb l'equip departamental, es va posar en marxa la publicació *Reüll. Revista d'informació artística i cultura visual* (1980-83) gràcies a un conveni amb la Diputació de València. Així mateix, es va col·laborar directament i eficaçment en la creació, el 1980, de l'Associació Valenciana de Crítics d'Art (AVCA). S'inicià, amb el suport del Vicerectorat de Cultura, per primera vegada, el programa d'exposicions d'arts plàstiques a la seu de la Universitat. Es planifica un projecte de seminaris i tallers oberts al públic, des del Departament d'Estètica, activitat periòdica, que durarà més de dues dècades i que consagrarà definitivament les relacions estretes establertes entre les facultats de Belles Arts i de Filosofia. Així mateix, es col·laborarà estretament en la conformació del *Patronat Martínez Guerricabeitia d'Arts Plàstiques de la Fundació General de la Universitat de València*, formant-ne part, i que serà origen de l'especialitzada i àmplia col·lecció que aquesta universitat posseeix d'art contemporani, per donació de l'esmentat mecenes, amb les seves periòdiques Biennals de Pintura, que ja han aconseguit nombroses edicions, actualment.

En concret, cal reconèixer que en aquesta línia de recerca, dedicada a l'art contemporani, des de la reflexió estètica i l'exercici de la crítica, he cobert una àmplia activitat editora, al llarg dels anys de la meua vida acadèmica i universitària (participació en comitès de redacció de diferents revistes i direcció de diverses col·leccions de llibres) sense descuidar mai, per això, la publicació dels meus propis treballs. Igualment la gestió cultural s'enriqueix, àmpliament, amb els intercanvis que s'obren, per iniciativa meua, entre universitat / societat. He estat nomenat President Honorari de l'Associació Valenciana de Crítics d'Art (AVCA), membre de l'Associació Espanyola de Crítica (AECA) i també de l'Associació Internacional (AICA). He estat integrat personalment, des de la seua fundació (1987) al Patronat de l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM), formant-ne part activa fins a l'any 2008, data en què, per serioses desavinences amb la direcció, és rellevat del càrrec. (Hi tornarà del 2016 al 2023, amb el canvi socio-polític pertinent). Igualment he dirigit l'Aula de les Arts de la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València, on he posat en marxa quatre col·leccions de llibres, que he dirigit activament durant anys (1998-2010 i 2016-23).

La clau d'aquesta diversitat d'opcions paral·leles consistia, sens dubte, a potenciar simultàniament tant la línia de recerca, centrada en l'art contemporani, com sostenir l'estudi històric i teòric de l'estètica, reforçant el nucli filosòfic de l'àrea, assumida com la una altra línia bàsica de la docència i investigació del grup. Concretament el seguiment de la història de les idees estètiques, especialment en el seu entroncament amb la modernitat i, tenint en compte les seves arrels amb la il·lustració, serà una de les facetes rellevants de la meua dedicació, com a traductor, assagista i gestor .

Així vaig posar en marxa, dins del Servei de Publicacions de la Universitat de València la col·lecció "Estètica & Crítica", de llarga trajectòria (1993-2024), en què han aparegut nombroses traduccions de textos bàsics de la història de l'estètica, des del XVIII a l'actualitat, sempre en edicions crítiques i àmpliament contextualitzades (Jean Pierre de Crousaz, Yves Marie André, Jean Baptiste Du Bos, JG Herder, JG Fichte, Schopenhauer, Frans Hemsterhuis, E. von Hartmann, Alexander Gerard, J. Ruskin, R. Wagner, Wittgenstein, Luigi Pareyson, A. Plebe, Filibert Menna, G. Vattimo o A. Wellmer). El 2015 la col·lecció "Estètica & Crítica" ha estat reconeguda i guardonada, per la UNE / Unió Nacional d'Editors, com la Millor Col·lecció Universitària. Actualment, la col·lecció està dirigida per el prof. Anacleto Ferrer.

Igualment, una part de la meua bibliografia personal està dedicada a la recerca de temes estètics vinculats a l'àmbit il·lustrat. De fet, vaig estar nomenat director del Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat (MuVIM) (2004-2010), en Comissió de Serveis a la UVEG, culminant així la meua tasca de dedicació tant a la història de les idees estètiques com

a la meua passió per la teoria de l'art contemporani. Il·lustració i modernitat podrien, a la pràctica museística, donar-se la mà. I en aquesta línia la meua activitat gestora s'ha materialitzat plenament en consolidar el MuVIM com a "museu de les idees" i convertir-lo en una institució de referència i qualitat, diferent dels habituals, com a museu centrat en el patrimoni immaterial i en la interrelació existent entre la història dels mitjans de comunicació i la història del pensament, des de la Il·lustració.

També la col·lecció "Biblioteca" del MuVIM, els anys de la seua direcció, es va centrar en l'edició de textos clàssics d'autors il·lustrats i altres filòsofs posteriors, oberts a la modernitat (D. Diderot, D'Alembert, J.J. Rousseau, Madame Lambert, J.H.S. F. von Schiller, Moses Mendelssohn o G. W. F. Hegel).

De fet, la celebració d'un Congrés Internacional anual al MuVIM, en col·laboració amb la Facultat de Filosofia, es va convertir en una cita obligada per als especialistes. Y la puntual edició de les actes va ser assumida pel Servei de Publicacions de la Universitat de València (I. Kant, F. von Schiller, J. J. Rousseau, Hegel, G. Santayana, o Lévinas, van ser exitosament programats).

El març del 2010, vaig presentar la dimissió irrevocable com a director del MuVIM, davant d'un inacceptable acte de censura exercitat --sobre una part d'una de les exposicions inaugurades al museu-- per ordre directa d'un dels representants màxims de la Diputació¹⁰. El ressò d'aquesta reacció meua, amb els plantejaments ètics que implicava el meu rebuig a l'intervencionisme polític a la cultura, va tenir una àmplia ressonància nacional i internacional. La Unió de Periodistes em concedirà el Premi a la Llibertat d'Expressió d'aquell mateix any.

Tot plegat, l'aplicació d'una estratègia metodològica capaç de vincular estretament --des de la gestió conjunta-- la docència, la traducció, la investigació i l'edició ha estat una de les fórmules fonamentals del meu lliurament eficaç a l'activitat universitària. La seqüència d'objectius seria la següent: seleccionar textos històrics, clàssics i fonamentals, encara no traduïts en castellà, estudiar-los, traduir-los, escriure, explicar-los a classe, introduir-los críticament, editar-los i recomanar-los, per passar seriosament després a la selecció d'altres textos, i així durant anys. Sens dubte, el procés conjunt suposa, a ultrança, potenciar molt clarament el rendiment acadèmic del grup.

Des del punt de vista filosòfic, els meus interessos han anat evolucionant, al fil dels contactes amb diferents autors i tendències, centrant-se als camps de l'Estètica i de la Teoria de les Arts, que han conformat històricament la meua especialitat. Deixant a part l'etapa de formació, en què van despertar el meu interès i atenció primer el marxisme i després la fenomenologia i la filosofia analítica, convé indicar, com una primera línia de recerca propiciada, el meu decantament cap a l'estructuralisme, la semiòtica i la teoria de la comunicació artística, des de la base de la qual vaig fer el salt cap a l'art contemporani (arts plàstiques i visuals). Precisament aquest salt, en bona mesura, ha caracteritzat la comprensió de la gestió cultural com part de les publicacions i de la docència.

D'altra banda, una incidència especial he dut a terme en l'estudi de les relacions entre els àmbits de l'estètica, de la crítica i de les poètiques, així com de les connexions i intercanvis entre l'estètica i els mitjans de comunicació. Per això, no he deixat de preocupar-me (des de la reflexió estètica) per tres qüestions bàsiques, en el context actual dels fets

---

¹⁰.- Recordant el professor José María Valverde, amb la seua emblemàtica frase "Nulla aethetica sine ethica", com a director del Museu de la Il·lustració i de la Modernitat, em vaig negar a aquesta censura i apel·lant a la llibertat d'expressió vaig fer pública la meua dimissió, precisament a la inauguració del Congrés Internacional que se celebrava al museu, titulat "Estètica de la memòria", estudiant-se, amb el suport del CSIC, les relacions entre les imatges i la història. La transcendència de tal retallada de llibertats i la reacció meua com a director, en dimitir, es va deure, en bona part, als mitjans tecnològics de comunicació i a les xarxes socials, que es van fer molt actives al respecte, convocant manifestacions, cartes de protesta i nombrosos articles i entrevistes aparegueren. Tot això va ser propiciat així mateix per la Unió de Periodistes, que era l'organitzadora de la mostra censurada políticament al MuVIM, "Fragments d'un any. 2009", la qual es va exhibir, a més a més, en nombrosos llocs, com a reacció a l'intent de censura i ocultació de les ja històriques imatges fotogràfiques. El 2015 es va editar, per part de Publicacions de la Univ. de València, el llibre *Memòria i desmemòria del MuVIM*, com a document testimonial d'aquells fets, amb tot el meu agraïment i ajut.

artístics: (a) el pas rellevant de la figura del consumidor passiu a la del productor actiu, propiciada per l'acostament de l'art a les noves tecnologies, (b) la gradual translació de l'espai privat a l'espai públic i d'aquest a l'esfera virtual en les experiències estètiques més recents, (c) la transformació creixent de l'autoria individual en autoria col·lectiva, sobretot en determinades manifestacions artístiques ques de treball i producció, les quals de ser més aviat lentes, estables i duradores, han passat a ser ràpides, inestables i efímeres.

L'altra línia clau de la meua recerca ha estat el seguiment interessat de la història del pensament estètic, des de la Il·lustració cap a la modernitat, en el panorama del qual s'alineen moltes de les meves traduccions i una part àmplia dels meus assajos filosòfics.

Aquests han estat els dos vessants de la meua dedicació filosòfica: la història de l'estètica i la teoria de l'art contemporani. Curiosament, a través de la gestió, en plena maduresa, es pot afirmar que les dues línies es creuen i es troben operativament en la remodelació del Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat (MuVIM), que com a director porto a terme a partir de l'any 2004, fins a la meua sonada dimissió el 2010, amb un selecte i entregat equip de professionals. És en aquest programa museogràfic i en la definició dels meus pressupostos museològics com l'estètica i la filosofia il·lustrades s'incardinen amb la modernitat, representada per les manifestacions artístiques, recolzades històricament als mitjans de comunicació.

La impremta, el disseny gràfic, el cartellisme, els llibres il·lustrats, la fotografia, el cinema, la televisió i la tecnologia de la informació entren així a formar part dels interessos del museu, recuperant els contactes immediats entre la vida quotidiana i les experiències estètiques del nostre entorn existencial. Però també les relacions entre art i ciència, entre tecnologia i creativitat, entre art i política, entre estètica i ideologia, entre història i present seran dominis proclius a la investigació museogràfica. Tota una revulsiva implantació, assumida com a extensió del domini universitari, materialitzada en el marc museístic, que acull preferentment un públic professional i universitari, juntament amb altres instàncies de conscienciada educació ciutadana.

Justament, pel que fa a la gestió de l'art contemporani, he comissariat nombroses exposicions d'arts plàstiques per a diferents Centres Culturals i Museus, entre elles diverses per a l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM), per al Consorci de Museus de la Generalitat Valenciana, per a la Universitat de València-Estudi General, per a la Sala Parpalló de la Diputació de València i per a entitats com la CAM, Bancaixa o la mateixa UVEG. He fet, també, part de comissions tècniques i científiques i de consells assessors, de diferents institucions, relatives a l'art contemporani.

Així mateix, voldria destacar la tasca personal com a traductor de textos bàsics d'Estètica i Teoria de l'Art, alguns en edicions crítiques, de les quals habitualment he estat responsable, així com la meua dedicació, ja perllongada, a la tasca de director de col·leccions de llibres, propiciades en diversos períodes del meu itinerari universitari. De manera resumida, cal indicar que ho vaig ser a l'editorial *Teorema* --de la col·lecció "Art i Comunicació"-- Universitat de València; a *Fernando Torres editor* --de la col·lecció "Aesthetica"--i a *Nau Llibres editors* --de la col·lecció "Arte & Filosofia". Posteriorment he exercit les mateixes funcions al *Servei de Publicacions de la Universitat de València* --dirigint la col·lecció "Estètica i Crítica" entre 1993-2020, i que el 2015 va merèixer el Premi a la Millor Col·lecció, atorgat per la UNE- - i a la *Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles* --la col·lecció "Investigacions i documents", (2005-2020) mentre que a l'Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives posava en marxa la col·lecció de llibres "Creativitat & Recerca". Així mateix vaig dirigir, des del 1998 al 2010 i des del 2016 al 2023, l'Aula de les Arts de la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València, departament del qual, al seu torn, depenien diferents col·leccions de llibres sobre temes artístics: col·lecció "Itineraris" dedicada a monografies d'artistes, col·lecció d'investigacions centrades al domini visual

“Formes plàstiques”, col·lecció “Fonaments” de teoria de l'art; també la col·lecció “Compendium musicae” dedicada a investigacions musicals. Igualment, des del 2005 al 2010, al Museu de la Il·lustració i de la Modernitat va dirigir la sèrie dels “Quaderns del MuVIM” i la col·lecció “Biblioteca”.

D'altra banda, he format i formo encara part de diversos consells de redacció de revistes especialitzades, algunes ja desaparegudes i d'altres actives: *Teorema* (Primera etapa. Universitat de València); *Quaderns de Filologia*. Teoria dels Llenguatges (Universitat de València); *Àgora* (Universitat de Santiago de Compostel·la); *Debats* (Segona etapa. IAM); *L'Espill* (Primera etapa); *Arxiu d'Art Valencià* (Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles); *Quaderns de Filosofia i Ciència* (Societat Valenciana de Filosofia); *Cimal. Art Internacional* (Primera etapa); *Reüll* (Revista d'informació i cultura visual); *Coo. Revista d'art i pensament*; *Acció Paral·lela*; *Extravio*. Revista electrònica de literatura comparada (Universitat de València. Facultat de Filologia); *Aisthesis* (Institut d'Investigacions Estètiques. Universitat Pontifícia de Xile); *Escritura e Imagen* (Universitat Complutense. Madrid); *Limbo*. Butlletí Internacional d'Estudis sobre George Santayana, Suplement de *Teorema* (Segona etapa). *Revista Internacional de Filosofia*. Universitat Oviedo, *EME. Revista de Disseny*. UPV. València, *SONDA*, Revista de Recerca en Arts i Lletres. UPV. He estat igualment jurat d'incomptables certàmens, premis i convocatòries de beques. He organitzat nombrosos Congressos de Filosofia, Estètica i Teoria de l'Art. A més, he col·laborat assíduament, durant algunes dècades, en columnes de la premsa diària, així com en revistes de caràcter general i en altres mitjans de comunicació (programes de ràdio i televisió) principalment des de la meua activitat professional i universitària.

A més a més, la meua trajectòria s'ha vist reforçada en ser elegit Acadèmic Numerari de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles (València, 1998), així com també Acadèmic Corresponent de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran (Madrid, 1989). Finalment, l'any 2007 vaig estar elegit president de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, per al període 2007-2011, renovant el meu mandat, després novament, per al període 2011-2015.

En jubilar-me, després de 44 anys de docència en tres universitats espanyoles, he estat nomenat, el setembre del 2012, a proposta unànime del Departament de Filosofia de la Facultat de Filosofia i de l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives, Prof. Honorari de la Universitat de València per la Junta de Govern de la Universitat, podent continuar mantenint, en conseqüència, la meua col·laboració amb aquesta institució.

En l'apartat de guardons i reconeixements, afegiré que estic en possessió de la *Creu d'Alfons X el Savi* i de la *Medalla de Plata al Mèrit Professional* del Ministeri d'Educació i Ciència. Així mateix, m'ha estat concedida la *Medalla de la Facultat de Belles Arts* de la Universitat Politècnica de València (en dues ocasions: 1999 i 2009), per la meua directa i assídua col·laboració amb aquesta institució i per les activitats socioculturals com a director del MuVIM, respectivament. M'han reconegut amb el *Premi Nacional de Crítica d'Art* (Barcelona, 1987) i el *Premi d'Assaig Senyera* (València, 1981). Així mateix ha rebut, per part del Ministeri d'Educació Nacional de França, *Les Palmes Acadèmiques*, en grau d'Oficial (2009), la *Flama Rotaria a les Ciències Humanes* (Rotary Club, 2010) i el *Premi a la Llibertat d'Expressió* de la Unió de Periodistes (València, 2010). Premi Jove Cultura (València, 2010). Premi al “millor comportament cívic” a la XIX edició dels *Premis Cartellera Túrria* (València, 2010). *Premi Gràfica 2010* per l'atenció sostinguda al món del disseny en els diversos vessants. *Premi Primer de Maig 2011* pel seu demostrat compromís sociocultural. *Premi Educació i Societat*. (València, 2011). *Medalla Facultat de Filosofia*. (València, 2012), *Medalla al Mèrit en les Belles Arts* (Reial Acadèmia de Sant Carles. 2015). *Premi 9 d'octubre*. Ajuntament d'Alcoi (2017), *Medalla de la Universitat de València* (2017). *Doctor Honoris Causa*. Universitat Jaume I. (Castelló, 2017).

Referències bibliogràfiques succintes i comentades¹¹:

En els primers anys seixanta --paral·lelament als meus estudis de llicenciatura en filosofia-- cultiví assíduament la poesia en valencià. Així del meu llibre *Pedres a les mans* (1964) es recullen alguns poemes a l'antologia (bilingüe) *Veus i silenci* (1966) i també a *Poetes valencians del segle XX* (fascicles de la "Gran Enciclopèdia Valenciana").

Pel que fa al vessant de l'assaig filosòfic i estètic, convé referenciar-ne, al menys, els llibres següents: *En torno al Hecho Artístico* (1981), que va merèixer el Premi d'Assaig de l'Ajuntament de València d'aquell mateix any; *Estètica & Crítica* (1983), el qual va quedar finalista en la mateixa modalitat i premi dos anys després; *Lineamientos de Estética* (1984) suposa una mirada àmplia sobre un apropament plural al domini de les opcions estètiques actuals; *Lukács: Estètica & Poètica* (1985), llibre realitzat en col·laboració, repassa algunes de les dificultats que històricament se li van plantejar a Lukács en no separar degudament les nocions d'estètica i de poètica; *L'Educació per l'Art: valors pedagògics i estètics de la modernitat* (PUV, 2000) recull el seu discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles; *John Dewey: Experiència Estètica & Experiència Crítica* (IAM, 2001) analitza les connexions de tots dos conceptes (estètica i crítica) en el pensament educatiu del destacat autor; *Senderos entre el arte y lo sagrado* (IAM, 2003) recull una sèrie d'assajos que aborden el tema de la religiositat en el domini artístic; *Escenografia per a la Crítica d'Art Contemporània* (2005) recopila assaigs diferents sobre la teoria de la crítica d'art; *El mirall de l'Ekphrasis. Més ençà de la imatge, més enllà del text* (2005) aborda la qüestió de la descripció verbal de les imatges; *Gusto, belleza y arte. Doce ensayos de Historia de la Estética y de Teoría de las Artes* (2006) implica un esforç per connectar les dues línies de recerca que m'han ocupat a la meua trajectòria; *Reflexions estètiques des del Divan* (2007) és una selecció d'assajos breus sobre l'estètica de l'art contemporani; *Mirades interdisciplinàries a través de l'art* (2008) constitueix una miscel·lània de textos meus editats, com a homenatge, pel Conservatori Superior de Música de Castelló; *Cultura de la quotidianitat i Museu de patrimoni immaterial. La memòria del MuVIM* (2010) arreplega el text d'un seminari impartit, per a gestors culturals, organitzat per la Universitat Jaume I de Castelló; *A propòsit de la Crítica d'Art. Teoria i pràctica. Cultura i política* (PUV, 2012 / edició italiana a Milà, 2015); *Memòria i desmemòria del MuVIM. Política cultural, museu i patrimoni immaterial* (PUV, 2015); *Materials per a una Teoria estètica de les Falles Experimentals* (2022). Una menció a part mereix, potser, el meu *Repertori Bibliogràfic de Recerca Estètica* (IAM, 1986), per l'important treball de recopilació i l'àmplia informació que, al seu moment, va facilitar, amb les nou mil entrades bibliogràfiques, classificades per temes.

El vessant d'assaig, dedicat a la història de l'art contemporani, també ha merescut la seva atenció, tant en estudis globals com en diferents monografies. Estudis de conjunt són, per exemple: *De la imatge a la paraula* (1988), *Diàlegs entre les imatges i les paraules. Estudis sobre setze artistes del sud del País Valencià* (2016) i *Experiència Estètica i Crítica d'Art. Estudis sobre tretze artistes i tres col·lectius de les comarques del Sud*. (2019), volums que han anat recollint, per blocs cronològics, diversos materials per a una història de la pintura alacantina contemporània; també en aquesta línia de treballs s'inscriuen *L'ull i la memòria. Materials per a la Història de l'Art Valencià Contemporani* (PUV, 2006); *Dotze Artistes Valencians de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles* (2009); *Quinze Artistes*

---

¹¹ .- Per brevetat, només se citen, ara i ací, llibres publicats i no els nombrosos articles de revistes i premsa, ni tampoc les tesis doctorals dirigides, ni els pròlegs, ressenyes i altres col·laboracions. Per a complementar altres fons d'informació: <es.wikipedia.org/wiki/Román_de_la_Calle>
<<http://dialnet.unirioja.es/servlet/authorExterno/BNE/1720188>>
<<https://ISNI/0000000123418360>>

Valencians Contemporanis, vistos des de la Reial Acadèmia de Belles Arts (2010); *Vint Artistes Valencians Contemporanis, vistos des de la Reial Acadèmia de Belles Arts* (2012); i *Tretze estudis d'Artistes Valencians Contemporanis i un Homenatge* (2015).

D'altra banda, la meua intensa dedicació a la crítica d'art també m'ha portat a la redacció d'una sèrie de llibres de caràcter monogràfic, sobre determinats autors. Apuntem alguns, entre ells: *La realitat de l'imaginari* (Sobre la pintura de J. R. G. Castejón) (1981); *Els espais de l'ambigüïtat* (1982) i *L'escena i el somni* (1989), centrats en l'obra plàstica de José Quero; a *La Concreció del Llenguatge Plàstic* (1983) estudie les escultures de Salvador Soria; *Formes per configurar espais* (1985) se centra en l'anàlisi de les obres de R. de Soto; *De l'Autonomia a la Funcionalitat de l'Art* (1987) i els *Diàlegs entre el dibuix i l'escultura* (2005) estan referits tots dos a l'obra de J. Díaz Azorín; *L'extranya obsessió de pintar pintura* (1988) i *Imatges de les imatges* (1998) es dediquen, tots dos volums, a la pintura d'Antoni Miró; *Diàlegs amb la matèria* (1992) fa el mateix amb les experiències ceràmiques d'Enric Mestre; a *El paisatge com a síntesi* (1993) s'analitza la pintura de Francisco Lozano; el text *Los paisajes de la pintura* (2001) aporte un seguiment de l'obra del prof. J. Sánchez Méndez; igualment faig, a *El Legado "José Quero" a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles* (2007) s'estudien les obres que componen la donació, en el marc de la seva trajectòria artística; alhora, a *Memòries i diàlegs de taller. La trajectòria escultòrica d'Àngels Marco (1947-2008)* redacto una acurada monografia del seu itinerari plàstic (2013). Voldria destacar, així mateix, la investigació per mi coordinada i realitzada en equip *Repertori bibliogràfic d'artistes valencians contemporanis 1950-2005*, per conveni entre la Universitat de València i la Institució Alfonso el Magnànim de la Diputació de València.

Així mateix, he estat coordinador i/o participant de nombrosos volums col·lectius, entre els quals citaré sols *Reflexions sobre la Crítica d'Art* (IVAM, 1990); *Al voltant de la Creativitat* (1998) *Homenatge al prof. Ricardo Marín Ibáñez* (UPV, 1998); *Filosofia i raó. Kant, 200 anys* (PUV, 2005); *La mirada inquieta. Educació artística i museus* (2005); *Espais estimulants. Museus i educació artística* (2007); *Ments sensibles. Investigar en educació i museus* (2008); (els tres últims títols en col·laboració amb el prof. Ricard Huerta); *1768. El context il·lustrat valencià. El naixement de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles* (2008); *Homenatge al Professor i Acadèmic Felipe María Garín i Ortiz de Taranco (1908-2005)* (2009); *Sobre el descrèdit de la modernitat* (PUV, 2010) coordinat amb el prof. Francesc Pérez i Moragón.

Respecte del vessant de la història i teoria de l'art, també la coordinació/participació en volums col·lectius ha estat àmplia, per la meua part: *Plàstica Valenciana Contemporània* (1986); *L'obra pictòrica de Genaro Lahuerta* (1987); *El Paisatge Valencià al segle XX* (2002); *L'Art Valencià de la dècada dels Vuitanta* (1993); *Àngels Marco i el taller de la memòria* (1998); *Ceràmica valenciana fi de segle* (1999); *Armengol d'après Mantegna* (2003); *Sergio Brito: l'espai humà com a espai ètic* (2004); *Rafael Armengol. Pintures: 1960-2000* (2004); *José Quero. Pinturas & Collages: 1975-2000* (2005); *Vicente Peris. Pintures venecianes* (2005); *Manuel Boix obra gràfica i impresa* (2006). *Uiso Alemany: Àfrica per a cecs*. (Lisboa, 2007); *Enric Mestre: vint peces per a un museu* (2008); *L'art valencià a l'època de Sorolla: 1863-1923* (2008); *El context artísticocultural de l'Exposició Regional Valenciana de 1909* (2010); *Ut pictura Poesis* (2011); *Investigar als dominis de la música* (2011); *La investigació actual a Belles Arts* (2012); *Els darrers 30 anys de l'Art Valencià Contemporani* (Vol. I) (2012) & (Vol. II / III), (2013); *Al voltant dels darrers 30 anys de l'Art Valencià Contemporani* (Vol. I), (2014) & (Vol. II), (2015); *Art i Cultura a la memòria de la Transició Valenciana (1975-2000)*, (2017); per últim, *Entre la crisis, la resistencia y la creatividad. Los últimos años del Arte Valenciano Contemporáneo (2008-2020)*. (UPV, 2022).

Pel que fa a la meua tasca de traducció i/o d'edició crítica, d'autors emmarcats en el context il·lustrat, cal esmentar: J. P. de Crousaz, *Tratado de lo bello*; Yves Marie André, *Ensayo sobre lo bello*; J. M. S. Formey, *Análisis de la noción de gusto* i també *Discurso preliminar sobre la historia de la reflexión sobre lo bello*; Diderot, D'Alembert, Montesquieu et

al. *Arte, gusto y Estética en la Encyclopédie*; també *Libros y lectura a l'Encyclopédie*. Altres autors traduïts i/o introduïts i editats, per mi, críticament han estat així mateix: Mikel Dufrenne, *Arte, lenguaje y formalismos* i també *Fenomenología de la experiencia estética*; John Hospers, *Significado y verdad en las artes*; M. Beardsley & John Hospers, *Estética: historia y fundamentos*; Filibert Menna, *Crítica de la Crítica*; Joan Fuster, *El descrèdit de la realitat*.